

УДК 330.131.7

О. С. Бородіна,
молодший науковий співробітник,
ДУ "Інститут Економіки та Прогнозування НАН України"

МЕТОДИЧНІ ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ СУТНОСТІ ЕКОНОМІЧНИХ РИЗИКІВ ТА ШЛЯХІВ ЇХ УНИКНЕННЯ

Узагальнено існуючі підходи до дослідження ризиків у контексті вибору шляхів подолання їх негативних наслідків у сучасних економічних умовах. Розглянуто класифікацію ризиків за різними ознаками. Проаналізовано кількісну характеристику категорії ризику.

The paper aims on generalization existing approaches to risk analysis in order to identify the ways to overcome its negative impacts in modern economic conditions. Considered risk types according to different indicators. Analyzed quantitative characteristics of risk category.

Ключові слова: ризики, види ризиків, ризикові втрати.
Key words: risks, types of risks, risk losses.

ВСТУП

Вітчизняні економічні дослідження теорії ризиків дореформацийного періоду були значною мірою деформовані й не враховували більшість ризиків, з якими стикається господарюючий суб'єкт у своїй діяльності. Орієнтація протягом тривалого часу на переважно екстенсивний розвиток економіки, надмірно високий ступінь централізації управління та планування на основі адміністративних методів вели до того, що обґрунтування ефективності економічної діяльності не потребували аналізу ризиків через "абсолютну неризикованість" господарювання.

Відмова від розуміння детермінованості економічних процесів при переході до ринкової економіки сприяло розповсюдженню ідей імовірного характеру і невизначеності економічного розвитку. Виз-

нання імовірного характеру розвитку економічних систем, усвідомлення того, що заплановане економічне зростання схильне до впливу випадкових чинників, які можуть затримати настання очікуваного результату або змінити його зміст, актуалізували дослідження в сфері економічних ризиків. Адже ризик є необхідним елементом ухвалення рішень у ринковій економіці. В сучасних умовах демократизації суспільства, різноманіття форм власності, активного використання ринкових механізмів, формування соціально орієнтованої економіки значення дослідження сутності категорії "ризик" зростає.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Науковий інтерес до дослідження економічних ризиків і теорія ризиків у умовах формування ринкових

відносин не тільки отримала свій подальший розвиток, але стала практично затребуваною. Науковий доробок останніх років сформував системний підхід до накопичення знань у сфері економічного ризику, який чітко просліджується в роботах вітчизняних вчених: В.Г. Андрійчука, В.В. Вітлінського, Л.І. Донець, А.Б. Камінського, П.М. Коюди та ін.

Мета даної статті — узагальнити існуючі підходи до дослідження сутності ризиків у контексті вибору шляхів їх подолання в умовах дії ринкових механізмів.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Категорія ризику має складний системний характер, виражаючи одночасно кількісні та якісні поняття, причому якісна оцінка визначена терміном "ризик", в той час як кількісну оцінку (внаслідок того, що ризик — ймовірнісна категорія) прийнятно характеризувати величиною певного рівня втрат і в цьому у контексті він є небезпекою. Таким чином, характеристику ризику можна звести до наступних позицій: 1. ризик як невизначеність; 2. ризик як небезпека; 3. ризик як збитки (прибутки); 4. ризик як можливість або ймовірність; 5. ризик як подія, викликана діяльністю, поведінкою [1].

Дослідження сутності категорії ризику полегшує функціональний підхід. Визначення функцій ризику дає певну базу для конструювання рішень щодо їх запобігання. Структурування функцій ризиків дає підстави до виділення чотирьох їх груп: регулятивну; захисну; аналітичну; компенсаційну та соціально-економічну.

Регулятивна функція проявляється у конструктивному і деструктивному плані. З одного боку, ризик виконує роль катализатора, оскільки йому властиві активність, націленість на майбутнє, пошук рішення і в цьому відношенні — націленість на інноваційний розвиток. Однак прийняття рішень з невиправданим ризиком призводить до волюнтаризму, авантюризму, тобто ризик стає дестабілізуючим фактором і виконує деструктивну функцію.

Захисну функцію прийнято розглядати з історико-генетичного погляду — люди завжди шукали засоби та форми захисту від небажаних наслідків — і соціально-правового — як забезпечення права новатора на ризик. Це право є необхідною і обов'язковою умовою інноваційності економічного розвитку.

Аналітична функція важлива,

оскільки ризик передбачає необхідність вибору одного із можливих варіантів рішення [1].

Також важливим є виділення компенсаційної та соціально-економічної функції ризику, компенсаційна може забезпечувати компенсуючий успіх (позитивну компенсацію) — додаткову в порівнянні із плановим прибутком в разі сприятливої реалізації наданого шансу. Соціально-економічна функція ризику полягає в тому, що в процесі ринкової діяльності ризик та конкуренція дозволяють виділити групи ефективних підприємців у суспільстві, а в економіці — види діяльності, в яких ризик є прийнятним. Однак тут особливо потрібно відзначити, що втручання держави саме в ризикову ситуацію обмежує ефективність соціально-економічної функції ризику.

Дослідження сутності ризиків неможливе без їх типологізації. Різноманітність видів ризику може бути зведена до наступних. У залежності від сфери впливу ризику поділяються на зовнішні та внутрішні. Внутрішні виникають у результаті господарської діяльності підприємства і проявляються в основній та допоміжній діяльності. Сюди можна віднести ризики, пов'язані з складом покупців та замовників; ризики, пов'язані з асортиментом продукції (робіт, послуг); ризики, пов'язані з наявністю та станом виробничих потужностей. До зовнішніх ризиків (макроризиків) відносяться ризики, не пов'язані із діяльністю підприємств: економічні, політичні, технічні, соціальні, геофізичні.

З позицій системного підходу ризики можна розділити на два типи — системні та несистемні. Системні ризики охоплюють всі підприємства і визначаються станом ринку в цілому, можливими змінами загально-економічного характеру. Несистемні (специфічні) ризики характерні для окремих господарюючих суб'єктів у залежності від кожної конкретної ситуації на підприємстві [4].

За можливістю ризики можна поділити на відкриті (ті, що піддаються регулюванню) та закриті (ті, що не піддаються регулюванню).

Важливе значення має класифікація ризиків відповідно до характеру прояву: об'єктивні та суб'єктивні ризики. Об'єктивні виражають негативну дію неконтрольованих випадкових подій. Суб'єктивні ґрунтуються на ігноруванні об'єктивного підходу до дійсності.

За тривалістю дії можна виділити короткострокові ризики, що

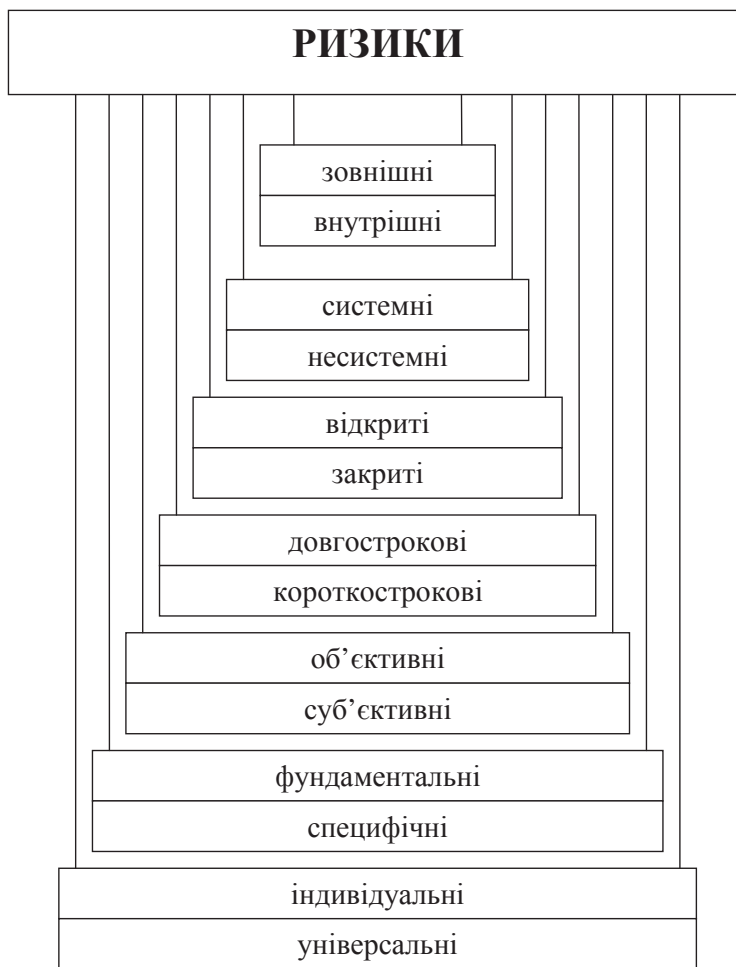


Рис. 1. Діалектичний взаємозв'язок між різними типами ризиків

діють протягом обмеженого часу, та довгострокові ризики, що проявляються протягом довгого часу.

За причинами виникнення та за числом об'єктів, які підпадають під дію ризику, виділяють фундаментальні та специфічні ризики. Фундаментальні — ті ризики, причини яких невіддільні жодній людині або групі людей, це неконтрольовані та всеохоплюючі ризики, що діють на всіх без винятку. Специфічні пов'язані з окремими особами або підприємствами (лоббі) як за причинами, так і за втратами. Індивідуальні ризики визначаються специфікою об'єкта або джерела ризику, а універсальні характерні основній масі визначених типових об'єктів [4].

Отже, в системі ризиків можна виділити сім діалектично взаємопов'язаних груп за наступними класифікаційними ознаками: в залежності від сфери впливу або виникнення — зовнішні та внутрішні; з позицій системного підходу — систематичні та несистематичні; за можливістю регулювання — відкриті та закриті; в залежності від характеру прояву — об'єктивні та суб'єктивні; за тривалістю дії — короткострокові та довгострокові; за причинами виникнення та за

числом об'єктів впливу — фундаментальні та специфічні; за джерелами — індивідуальні та універсальні. Схема їх взаємозв'язку приведена на рис. 1.

Неминучість ризиків будь-якої економічної діяльності викликана дією об'єктивних законів ринкового механізму, конкуренцією, глобалізацією та ін. Виникнення цих об'єктивних факторів зовнішнього ризику зумовлене системою взаємозв'язків та взаємодії господарюючих суб'єктів між собою, з державними установами, податковими, фінансовими, зовнішньоторговельними інституціями, міжнародними організаціями, транснаціональними корпораціями та ін. Факторами зовнішнього ризику виступають соціально-політичні умови, загальноекономічна ситуація, зовнішньоекономічна ситуація, ситуація на ринку, соціально-демографічна картина, нормативно-правова база, науково-технічний рівень, рівень інформатизації та доступність інформації, природно-кліматичні умови.

Зовнішні фактори бувають прямої та опосередкованої дії. Фактори прямої дії: протиріччя в законодавстві, непередбачувані дії органів

державної влади, нестабільність економічної, фінансової, податкової, зовнішньоекономічної політики, непередбачувані зміни кон'юнктури зовнішнього ринку, непередбачувані дії конкурентів, корупція, глобалізація та інтеграція, розвиток НТП. До факторів опосередкованої дії слід віднести: нестабільність політичних та соціальних умов, непередбачувані зміни економічної ситуації в регіоні та галузі, в міжнародній ситуації, стихійні лиха.

Також на макрорівні зовнішніх ризиків можна також виділити статичні та динамічні ризики. Прояви статичних ризиків характерні в певний визначений момент, що не розвивається у часі. Динамічні ризики пов'язані із рухом процесів у часі, їх переходом з одного стану в інший, повторюваністю, реверсивністю та ін.

Ризик — якісна сторона об'єктивно-суб'єктивної економічної категорії, що виражає можливість відхилення від наміченого, очікуваного результату. Втрати — кількісна характеристика категорії "ризик". Втрати — це дійсне, таке, що фактично відбулося, відхилення, що проявляється в невідповідності очікуваних та фактичних показників. Інтенсивність ризику характеризується ймовірністю втрат. Зазвичай виділяють 5 видів втрат:

1) матеріальні втрати — проявляються в не передбачуваних додаткових витратах або непрямих втратах устаткування, майна, продукції, сировини, енергії;

2) трудові втрати — втрати робочого часу, викликані випадковими обставинами;

3) втрати часу — коли процес проходить більш повільно, ніж передбачалося;

4) фінансові втрати — прямі грошові збитки, пов'язаний із не передбачуваними платежами, втратою грошових коштів, цінних паперів;

5) спеціальні види втрат — шкода здоров'ю та життю людей, навколишньому середовищу, репутації, різні несприятливі соціальні та морально-психологічні наслідки.

Ризик та втрати — різні економічні категорії, тим не менш вони нероздільно взаємопов'язані, причому саме втрати кількісно виражають рівень ризику.

Дослідження та ідентифікація ризиків у процесі економічної діяльності важлива для запобігання втрат. В якості методичного підходу до ідентифікації ризиковості слід відзначити зону ризику, у відповідності до якої розробляються шляхи управ-

ління ризиком та напрями їх уникнення. Для визначення зони ризику у відповідності до ймовірності втрат можна використовувати наступну типізацію:

— безризикова зона — їй відповідають нульові або ж "негативні" втрати, тобто отримання як мінімум розрахованого прибутку;

— зона мінімального ризику — характеризується рівнем втрат, що не перевищують чистого прибутку. В цій зоні можливі випадки незначних втрат, однак основна частина чистого прибутку буде отримана, найгірше, що може трапитись — втрата всього чистого прибутку, однак всі витрати суб'єкта господарювання будуть покриті, а податки заплачені;

— зона підвищеного ризику (зона допустимого ризику) — підприємницька діяльність зберігає свою економічну доцільність, втрати мають місце, однак вони менші за розрахований прибуток. В найгіршому випадку суб'єкт покриє всі свої витрати, в найкращому — отримає прибуток набагато більший за очікуваний;

— зона критичного ризику — характеризується можливістю втрат, що перевищують величину очікуваного прибутку практично до величини повної розрахованої виручки від підприємницької діяльності, що є сумою витрат та можливого прибутку;

— зона недопустимого (катастрофічного) ризику — зона втрат, які перевищують критичний рівень і в максимумі можуть досягати величини рівної майновому стану підприємства, тобто ця зона прямо пов'язана із банкрутством підприємства.

Однак, в світі економічних подій є велика кількість випадкових змінних і, діючи окремо одна від одної, вони можуть бути як сприятливі, так і несприятливі для певного суб'єкта. І в той же самий час вони можуть справляти абсолютно протилежний вплив на інший суб'єкт. Кожна із випадковостей може існувати як сама по собі, так і перетинатись, зливатись з іншими подіями, взаємно погашуватись або ж взаємно посилюватись. І, таким чином, при різних варіантах взаємодій вони можуть або ж сприяти, або ж викликати негативні відхилення, викликаючи появу ризикового випадку та втрат. У цьому проявляється асиметрія ризиків [1].

ВИСНОВКИ

— Відштовхуючись від характеристики природи ризику, описаної вище, можна сказати, що в загально-

му вигляді категорію ризику можна звести до наступних позицій: 1) ризик як невизначеність; 2) ризик як небезпека; 3) ризик як збитки (прибутки); 4) ризик як можливість або ймовірність; 5) ризик як подія, викликана діяльністю, поведінкою.

— Із сукупності ризиків можна виділити сім діалектично взаємопов'язаних груп за наступними класифікаційними ознаками: в залежності від сфери впливу або виникнення — зовнішні та внутрішні; з позицій системного підходу — систематичні та несистематичні; за можливістю регулювання — відкриті та закриті; в залежності від характеру прояву — об'єктивні та суб'єктивні; за тривалістю дії — короткострокові та довгострокові; за причинами виникнення та за числом об'єктів впливу — фундаментальні та специфічні; за джерелами — індивідуальні та універсальні.

— Дослідження та ідентифікація ризиків у процесі економічної діяльності важлива для запобігання втрат. В якості методичного підходу до ідентифікації ризиковості слід відзначити зону ризику, у відповідності до якої розробляються стратегії управління ризиком.

— Кількісне оцінювання ризиків — це визначення втрат. Ризик та втрати — різні економічні категорії, тим не менш вони нероздільно взаємопов'язані: втрати кількісно виражають рівень ризику.

Література:

1. Nick D. Paulson, Bruce A. Babcock, Chad E. Hart and Dermot J. Hayes Insuring Uncertainty in Value-Added Agriculture: Ethanol Production // Working Paper 04. — April 2004. WP 360. — Iowa: State University: www.card.iastate.edu
2. Вітлінський В.В., Верченко П.І. Аналіз, моделювання та управління економічним ризиком. — К.: КНЕУ, 2000. — 292 с.
3. Коюда П.М., Коюда О.П. Економічна сутність ризиків та їх класифікація // Актуальні проблеми та перспективи розвитку фінансово-кредитної системи України: Зб. наук. ст. — Харків: Основа, 2001. — С. 257—258.
4. Куницына Н.Н. Экономическая динамика и риски. — М.: Редакция журнала "Экономика сельскохозяйственных и перерабатывающих предприятий", 2002. — 288 с.
5. Черкасов В.В. Проблемы риска в управленческой деятельности: монография. — М.: Рефл-бук; К.: Ваклер, 1999. — 288 с.

Стаття надійшла до редакції 22.04.2010 р.